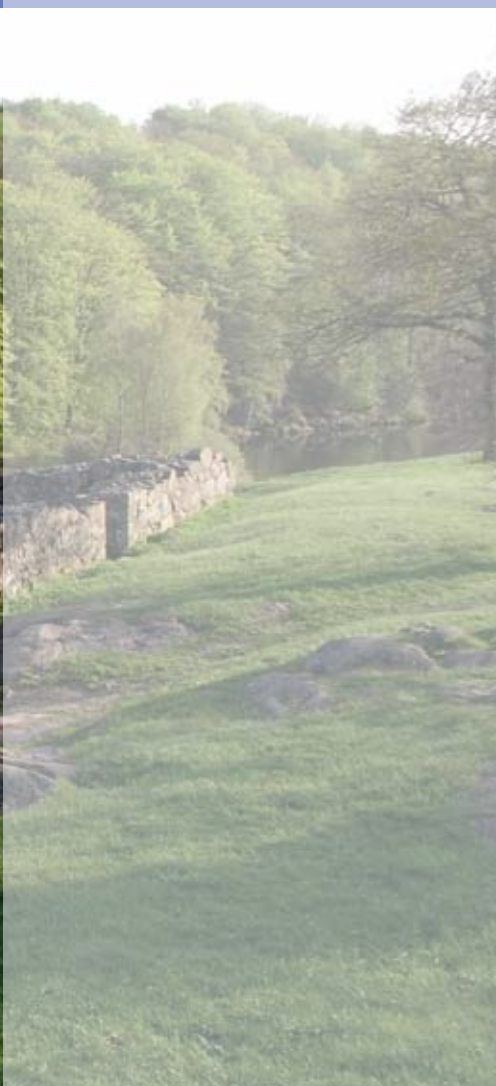

KUL
TUR
ARV

Vejledning om pleje af fredede fortidsminder

Kulturministeriet
Kulturarvsstyrelsen
Juni 2009

KULTURARVSSTYRELSEN

Vejledning om pleje af fredede fortidsminder

Kulturministeriet, Kulturarvstyrelsen 2009

Redaktion:

Torben Dehn

Grafisk tilrettelæggelse:

BJØRNBØL Grafisk design / Line Bjørnbøl

Forsidefoto: Lilleborg på Bornholm. Foto: Kjeld Borch Vesth

Foto: Torben Dehn, hvor ikke andet fremgår.

Tryk:

Green Graphic

Oplag: 500 ex.

ISBN: 978-87-91298-35-6

Udgivet af:

Kulturarvsstyrelsen

H.C. Andersens Boulevard 2

1553 København V

Tlf. nr.: 33 74 51 00

E-mail: post@kulturarv.dk

Internetversionen kan ses på Kulturarvsstyrelsens hjemmeside: www.kulturarv.dk

Indhold

Indledning	3
Vejledningens indhold og formål	5
Formålet med at bevare fortidsminder	6
Hvilke fortidsminder er fredet?	7
Hvorfor pleje fredede fortidsminder?	9
Hvem plejer hvad?	11
Pleje af fortidsminder på statsejede arealer	12
Pleje af fortidsminder på kommunalt ejede arealer	13
Pleje af fortidsminder på privatejede arealer	13
Fortidsminder på kirkegårde	13
Pleje af fredede fortidsminder	15
Plejeplaner	15
Vegetationspleje	15
Trærødders indvirkning på fortidsminder	16
Pleje af fortidsminder i skove	17
Pleje af fortidsminder i beskyttede naturområder	18
Brug af sprøjtemidler	18
Vedligeholdelse, udbedring af skader samt istandsættelse	19
Mindre skader	19
Større skader	20
Stengravene	21
Ruiner og voldsteder	24
Broer	25
Nyere tids befæstningsanlæg	25
Sten med indhuggede tegn og inskriptioner	26
Publikumsfaciliteter ved fortidsminder	27
Adgangsordninger	27
Informationsskilte o.a.	29
Litteratur	31
Adresser	31
Bilag	34
Bilag 1 Uddrag af Bekendtgørelse af museumsloven, nr. 504 af 7. juni 2006	34
Bilag 2 Bekendtgørelse om pleje af fortidsminder, nr. 1505 af 14. december 2006	34

Indledning

Plejen af fortidsminder er med kommunalreformen i højere grad blevet en kommunal opgave. De nye kommuner har nu ansvar for både de fortidsminder, som kommunerne selv ejer, og for de privatejede fortidsminder med eksisterende plejeordninger. Staten står fortsat for plejen af de statsejede fortidsminder.

Denne vejledning giver et overblik over reglerne i forbindelse med pleje af fortidsminder og udstikker nogle retningslinjer, blandt andet for hvornår plejearbejdet kræver, at de arkæologiske museer eller Kulturarvsstyrelsen skal inddrages. Men vejledningen er ikke en håndbog i plejemetoder.

Vejledningens indhold og formål

Dette er ikke en håndbog i fortidsmindepleje. Metoderne er i al væsentlighed de samme som i naturplejen. Vejledningen beskriver de særlige forholdsregler, der gælder ved plejen af fortidsminder.

Lovgrundlaget er museumslovens § 29 i, stk. 1, hvorefter kommuner skal pleje fortidsminder på kommunal ejendom. De nærmere regler fremgår af ”Bekendtgørelse om pleje af fortidsminder”, BEK nr. 1514 af 14/12 2006, bilag 2. Af § 1 i denne bekendtgørelse fremgår, at kommuner kan pleje privatejede fortidsminder og indgå aftale med ejer, mens bekendtgørelsens § 2 bestemmer, at statslige myndigheder skal pleje statsejede fortidsminder.

Vejledningen henvender sig først og fremmest til sagsbehandlere i kommuner, på statsinstitutioner og på museer, som har opgaven til daglig. Vejledningen kan også bruges af ejere af fortidsminder samt andre interesserede.

Formålet med at bevare fortidsminder

Hvert fortidsminde er uerstatteligt – der bliver ikke flere – de, som forsvinder, er væk for altid. Målet med fortidsmindepleje er at minimere – eller så vidt muligt undgå – at fortidsminder eller dele af dem forsvinder,

Hammershus er en af de mest kendte og besøgte ruiner. Men kategorien ruiner omfatter også mere beskedne rester af klostre, borge og andre stenbyggede huse.

I flere slotsbyer er voldanlæggene omkring slottene fredede fortidsminder – f.eks. her omkring Sønderborg Slot, hvor de ligeledes fredede ruiner af et hjørnetårn er frilagt og tilgængelige.

Skibssætningerne – skibsformede sten-sætninger - fra sen jernalder og vikingetid er i dag en sjælden fortidsmindetype i Danmark. Tidligere har de været forholdsvis almindelige. F.eks. lå der op mod 20 skibssætninger ved Gønner Fjord i Sønderjylland, men de var helt forsvundet allerede i 1812. På billedet ses skibssætningen Klebæk Høje mellem Billund og Vejen. Den har en runesten i stævnen og ligger ved to gravhøje.

enten pga. naturligt forfald eller som følge af menneskers overgreb. Et korrekt plejet og synligt fortidsminde appellerer i højere grad til omhu og forståelse. Samtidigt reduceres det naturlige forfald til det mindst mulige.

Der er især to grunde til, at fortidsminder er fredet og skal bevares. Den ene er, at fortidsminderne indeholder en bank af viden om vores fortid, især den del af fortiden, som der ikke findes skriftlige kilder fra. Men fortids-

minder fra historisk tid kan også supplere med viden, som ikke kendes fra samtidige skriftlige optegnelser. Arkæologerne og andre videnskabsfolk bliver desuden dygtigere med årene og kan derfor få mere og mere viden ud af at undersøge fortidsminder – endda med mindre og mindre ødelæggende metoder.

Den anden grund er, at de indgår i landskabet og vore omgivelser som en erindring og et minde om tider før vores egen. Da fredningen

af fortidsminder i 1937 blev indarbejdet i den daværende naturfredningslov, var et af argumenterne netop fortidsmindernes landskabelige betydning. Det gælder stadig, at fortidsminderne giver landskabet karakter.

Fredningen betyder også, at der kun sjældent tillades arkæologiske undersøgelser i fredede fortidsminder. Denne praksis opretholdes netop, fordi ressourcen er begrænset og for visse fortidsmindetyper vedkommende endog meget lille.

Endnu en årsag til at bevare fortidsminderne er publikums mulighed for at opleve monumenternes autenticitet. For mange besøgende er denne autenticitet med tilhørende viden om monumentets funktion i dets samtid på det rigtige sted af stor betydning. "Det var lige her det skete" oplevelsen er afgørende anderledes end oplevelsen ved at læse om den i en bog eller besøge en rekonstruktion i et museum. Det er for mange besøgende en fascinerende tanke, at man i de bedst bevarede jættestuer i dag kan dele rum med de forfædre, der levede for mere end 5.000 år siden.

Hvilke fortidsminder er fredet?

Alle fortidsminder, der er omfattet af museumslovens § 29 e, er fredet og derfor omfattet af plejebekendtgørelsens regler. I bilaget til loven fremgår, hvilke fortidsmindetyper der er fredet eller kan blive det. Nogle typer er nemlig umiddelbart fredet, mens andre kræver en meddelelse til ejeren for at være fredet. Dette fremgår af det nævnte bilag.

Et flertal af fortidsminderne har ifølge naturbeskyttelseslovens § 18 en 100 m beskyttelseszone, beregnet fra fredningsgrænsen, nogle få har ikke. Hvad der gælder for de enkelte kategorier, fremgår af naturbeskyttelsesloven.

De umiddelbart fredede fortidsminder er

- gravhøje og røser
- stengrave, dysser og jættestuer
- skibssætninger
- ubebyggede voldsteder og værfter
- forsvarsanlæg
- ødekirkegårde
- ruiner
- runesten og bautasten
- sten med helleristninger
- kors, milepæle, vildtbanesten og lignende

Forsvarsanlæggene omfatter anlæg af mange typer lige fra jernalderen til begyndelsen af det 20. århundrede. Et af de nyeste er Københavns Befæstning fra årtierne omkring 1900. Her ses et afsnit af den 14 km lange Vestvolden. Det er plejet og istandsat, så det fremtræder som et forsvarsanlæg samtidigt med, at det fungerer som et af byens grønne områder.

Kanhavekanalen på Samsø er et ene-stående anlæg fra vikingetiden. Igenennem den gravede kanal kunne skibene på øens smalleste sted hurtigt føres fra den ene side af øen over til den anden. Kanalens sider har været befæstede med træplanker, som sammen med andet tildannet tømmer endnu er bevaret under jordoverfladen. Enhver form for dræning eller anden afvanding ved sådanne anlæg med bevaret tømmer kan ødelægge vigtige informationer. Det gælder f.eks. også funderingspæle i voldgrave.

Disse typer af fortidsminder er altså omfattet af lovens bestemmelser, blot de er synlige.

Enkelte fortidsminder er også omfattet af lov om bygningsfredning og bevaring af bygninger og bymiljøer. Det gælder især forsvarsanlæg som f.eks. jordværkerne omkring Kronborg.

Dertil kommer en række mere vanskeligt erkendelige typer som f.eks. broer, dæmninger, helligkilder, kanaler, krigergrave, køkkenmøddinger o. lign. De er ikke så hyppigt forekommende og er kun fredede som fortidsminder, hvis Kulturarvsstyrelsen har meddelt deres tilstedeværelse til ejeren. De bliver i reglen tinglyst eller noteret i tingbogen. Det gælder i praksis, at tilstedeværelsen af næsten alle registrerede fredede fortidsminder på privat ejendom er noteret eller tinglyst i ejendommens tingbog.

Disse typer fortidsminder er

- mølleanlæg
- dæmninger
- bro- og vejanlæg
- stenvolde og stenrækker

- bebyggede voldsteder og værfter
- helligkilder
- kanaler
- anlæg ved eller i søer, åer og moser
- bopladser
- umiddelbart fredede fortidsminder, som ikke er synlige i terrænet
- sten og træer hvortil der er knyttet folketro, historisk overlevering eller kulturhistorisk tradition
- krigergrave
- mindesmærker
- sten- og jorddiger
- agerspor
- fangstgruber
- sten- og grenkast

En af typerne på listen er sten- og jorddiger. Hvis et dige, beskyttet af lovens § 29 a, har en helt særlig kulturhistorisk eller arkæologisk betydning, kan det fredes som fortidsminde efter lovens § 29 e.

Kategorien "sten med helleristninger" omfatter bronzealderens helleristninger på klippefladerne på Bornholm. Men helleristninger findes også på løse sten i f.eks. stendiger og på storstensgravens sten.

Tilhuggede sten med inskriptioner blev tidligere brugt i by og på land, hvor vi i dag sætter skilte med forskellige informationer. Milesten, vejvisersten m.fl. er fredede fortidsminder. De står ikke altid på oprindelig plads, men er fredet alligevel. Det gælder også denne vildtbanesten, hvis to dele er endt på hver sin side af en vej. Vildtbanesten blev sat op i 1700 tallet til markering af de kongelige vildtdistrikter. Tidligere brugte man træpæle, men de findes ikke bevaret i det åbne land.

Hvorfor pleje fredede fortidsminder?

Vegetationsplejen af de fredede fortidsminder skal forebygge det naturlige forfald, så fortidsminderne bevares. Plejen skal også sikre, at fortidsminderne er synlige. Det giver en større forståelse for dem og for kulturarven som helhed, at folk kan se og erkende dem som fortidsminder.

Plejeindsatsen består først og fremmest i at opnå og opretholde en hensigtsmæssig vege-

tation, som gør fortidsminderne synlige og minimerer deres forfald. Plejeindsatsen kan indebære vedligeholdelse af eventuelle faciliteter i forbindelse med den offentlige adgang. Men vegetationspleje kan dog sagtens ske på fredede fortidsminder uden mulighed for offentlig adgang, blot de er truet af forfald. Det kan være aktuelt, hvis f.eks. et træ truer med at vælte og dermed påføre fortidsmindet stor skade. Hvis en privat ejer ikke selv ønsker træet fjernet, har plejemyndigheden mulighed for at gøre det.

Dandiget syd for Hobro er et eksempel på et dige, der er fredet som fortidsminde. Forklaringen er, at diget formodes at være resten af en af de såkaldte folkevolde fra jernalderen. Disse forsvarsværker bestod af en dyb grav langs en kraftig vold, som kunne være forstærket med en tømmerkonstruktion.

Hvem plejer hvad?

Hvem der kan eller skal pleje de fredede fortidsminder, afhænger af ejerskabet til det enkelte fortidsminde. Plejen af fortidsminder er reguleret af museumslovens § 29 i, stk. 1, (se bilag 1) og Bekendtgørelse om pleje af fortidsminder (se bilag 2).

Museumsloven og plejebekendtgørelsen bestemmer,

- at offentlige myndigheder skal pleje alle fortidsminder på egne arealer
- at en kommune kan vælge at pleje privatejede fortidsminder under nærmere beskrevne hensyn til ejere og brugere af ejendommen
- at en privat ejer kan pleje egne fortidsminder.

For et antal fortidsminder gælder der ordninger om publikumsadgang, som ofte er tinglyst på ejendommen. En naturlig forlængelse af plejen er, at disse ordninger fungerer i praksis. Allerede i forbindelse med nogle af de første fortidsmindefredninger i slutningen af 1800-tallet blev der tinglyst adgangsordninger. De tidligere amtskommuner har de seneste årtier etableret mange adgangsordninger på forskellige vilkår, oftest privatretlige aftaler. Til en række fortidsminder er det formelle grundlag for offentlig adgang de almindelige regler i naturbeskyttelsesloven om offentlighedens adgang til at færdes i naturen.

Hvis disse ordninger ved enkelte fortidsminder fortsat skal bestå og holdes i hævd, er det nødvendigt med en kontinuerlig plejeindsats med vegetationspleje, informationskilte og andre publikumsfaciliteter. En løbende dialog med ejeren er også vigtig.

Gravhøje ligger ikke kun på mark og i skov. I byerne kan behovet for fortidsmindernes synlighed og vedligeholdelse være ekstra stort.

Kategorien "krigergrave" indeholder gravsteder og –monumenter samt mindesmærker for faldne soldater. De findes både udenfor og inde på kirkegårdene især i Sønderjylland, her Ketting på Als. Blandt de fortidsmindrede grave er både danske og tyske monumenter.

Som udgangspunkt bør der være mulighed for offentlig adgang til alle fortidsminder i offentlig eje, medmindre sikkerhedsmæssige forhold spiller ind som f.eks. på forsvarets skydeterræner.

Pleje af fortidsminder på statsejede arealer

For fortidsminder på statsejede arealer gælder, at den administrerende statslige myndighed som det mindste skal udføre den nødvendige vegetationspleje.

Det indebærer, at

- plejeindsatsen som minimum skal være af et omfang og en karakter, så vegetationen ikke fremmer fortidsmindets nedbrydning, men så vidt muligt modvirker denne.
- hvis der er mulighed for offentlig adgang til fortidsminderne, er det praksis, at myndigheden skal forebygge og udbedre de skader på fortidsminderne, der opstår som følge heraf. Myndigheden skal også vedligeholde eventuelle publikumsfaciliteter.

Reglerne om pleje af fortidsminder på statsejede arealer findes i plejebekendtgørelsens § 2.

Pleje af fortidsminder på kommunalt ejede arealer

Fredede fortidsminder på kommunalt ejede arealer skal plejes af kommunen.

Som på de statsejede arealer indebærer det, at

- plejeindsatsen som minimum skal have et omfang og en karakter, så vegetationen ikke fremmer fortidsmindets nedbrydning, men så vidt muligt modvirker den.
- hvis der er mulighed for offentlig adgang til fortidsminderne, er det praksis, at kommunen skal forebygge og udbedre de skader på fortidsminderne, der opstår som følge heraf. Kommunen skal også vedligeholde eventuelle publikumsfaciliteter.

Reglerne om pleje af fortidsminder på kommunalt ejede arealer findes i museumslovens § 29i.

Pleje af fortidsminder på privatejede arealer

For fortidsminder på privatejede arealer gælder, at kommunerne kan vælge at pleje dem efter at have underrettet ejer og bruger af den ejendom, fortidsmindet ligger på. Ejer og bruger kan vælge selv at stå for plejen efter aftale med kommunen om, hvordan det skal foregå. Det gælder f.eks., hvis plejen kan indpasses i den almindelige drift i skov og landbrug eller hos en grundejerforening. I langt de fleste tilfælde er det heldigvis muligt at etablere plejeordninger i samarbejde med ejer og bruger. Men hvis der ikke kan opnås aftale med ejer og bruger om den nødvendige pleje, har kommunalbestyrelsen mulighed for at bestemme, at pleje alligevel skal iværksættes.

Proceduren for afgørelser om pleje af fortidsminder i forhold til ejer og bruger er beskrevet i plejebekendtgørelsen. Hvis en kommune vedtager en plejeindsats, der ikke stemmer overens med ejerens ønsker, er der tale om en afgørelse som beskrevet i plejebekendtgørelsens §§ 3 og 4.

Fortidsmindernes synlighed er vigtig – dels for at de kan erkendes og dermed undgå utilsigtet ødelæggelse, dels for at folk kan se dem og glædes over dem. Det gælder f.eks. fortidsminder ved store trafikårer som motorveje og jernbaner. Her er det langdyssen Langben Rises Høj tæt ved banelinjen mellem Ringsted og Roskilde.

Det hører med til vores romantiske opfattelse af en gravhøj, at der skal stå store træer med imponerende kroner på den. Men træer kan være ødelæggende for fortidsminder – både når de vælter i storm og pga. røddernes virkning på konstruktioner med sten og tegl. De store træer i dette jættestuekammer burde være fjernet. Røddernes ekspansion kan få de store sten til at revne, og de tørmure af sandstensfliser, som skal holde kammeret tæt, bliver splittet ad. Ødelæggelserne ved et eventuelt stormfald vil være drastiske.

Rødderne fra et egetræ på kanten af et jættestuekammer har skubbet en bæresten ud af leje, så den er ved at vælte. De er også trængt igennem de fliseopbyggede tørmure, der skal holde kammerets vægge tætte. Nederst til venstre ses resterne af en af tørmurene i røddernes greb, efter at træet var fældet, og den væltende sten løftet til side. Nederst til højre ses et flise-stykke, indkapslet i et rodstykke.

Heraf fremgår det, at ejeren samt relevante myndigheder og foreninger skal have skriftlig besked om kommunernes afgørelser. De ankeberettigede - bl.a. Kulturarvsstyrelsen – kan klage over afgørelserne til Naturklagenævnet.

Reglerne om pleje af fortidsminder på privatejede arealer findes i plejebekendtgørelsens § 1.

Fortidsminder på kirkegårde

Der findes fredede fortidsminder på et antal kirkegårde. Der er oftest tale om gravhøje, men runesten forekommer også. Menighedsrådene står for plejen af fortidsminder som en del af vedligeholdelsen af kirkegårdene. Det fremgår af "Lov om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde, jf. lovbekendtgørelse nr. 77 af 2. februar 2009.

En særlig fortidsmindekategori er de krigergrave og -mindesmærker, der findes på især de sønderjyske kirkegårde og har status som fredede fortidsminder. Det er oftest menighedsrådene i samarbejde med Forsvarets Krigergravstilsyn, der plejer og vedligeholder disse fortidsminder.

Pleje af fredede fortidsminder

Fortidsmindeplejen er de praktiske tiltag, der skal til for at beskytte og vedligeholde de fredede fortidsminder - især jordværker som gravhøje, voldsteder, skanser men også større befæstningsanlæg som f.eks. Fredericia Volde. For anlæg med konstruktioner af sten og tegl, f.eks. stenalderens store stengrave eller ruiner, er pleje også nødvendig. Her gælder dog særlige forholdsregler, da plejen ofte skal ske i samspil med anden bevaringsmæssig indsats.

Plejeplaner

En plejeplan for et privatejet fortidsminde er en aftale, hvis ejeren af fortidsmindet er indforstået med planen. Hvis plejeplanen ikke stemmer overens med ejerens ønsker, er der derimod tale om en afgørelse i plejebekendtgørelsens forstand med tilhørende klagemulighed.

Tidligere skulle den centrale myndighed – i dag Kulturarvsstyrelsen – godkende plejeplaner, men det er ikke tilfældet mere. Styrelsen medvirker sammen med de arkæologiske museer gerne med råd og vejledning, når en plejeplan skal udarbejdes. Så snart der er tale om mere end ren vegetationspleje, kan der være særlig grund til at rådføre sig.

Vegetationspleje

Vegetationsplejen skal skabe og bevare en slidstærk og lavtvoksende vegetation, som forebygger erosionsskader. Plejen giver fortidsmindet en optimal fremtræden i landskabet og de umiddelbare omgivelser. Buske og træer kan bortskygge bundvegetation og dermed give mulighed for erosion ved regnskyl samt menneskers og dyrs færden. Sådanne overflader uden vegetationsdække tiltrækker desuden gravende dyr som grævling og ræv.

Det er hensigtsmæssigt at vælge at fjerne træer, der står ovenpå jorddækkede rester af mure eller stenkonstruktioner. Her kan også hensyn til træernes egenskaber inddrages, f.eks. spørgsmålet om pælerod.

En vegetationspleje, der synliggør fortidsmindernes overflade og konturer, bidrager til at øge respekten og forståelsen for fortidens spor i landskabet. Og det er med til at sikre deres fortsatte beståen. Når fortidsminderne fremstår klart og veldefineret, mindskes risikoen for utilsigtede skader ved f.eks. skovningsarbejde. Det forøger også befolkningens forståelse for det enkelte fortidsminde og for den historie, det repræsenterer. Et eksempel er den 14 km lange "Vestvolden", der er en del af befæstningen omkring København fra

Den 14 km lange Vestvolden omkring København har i mange år ligget som et skovlignende bælte. I de senere år har man bestræbt sig på at pleje voldanlægget så detaljerne som redaner, kurtiner og raveliner er synlige. Her ses et plejet og et ikke-plejet udsnit af volden.

tiden omkring forrige århundredeskifte. P.g.a. den tætte træbevoksning og tilgroede tilstand var det før i tiden ikke muligt at få overblik over og se anlægget som det tydelige, store forsvarsanlæg, det i virkeligheden er. Et af de overordnede mål med en plejeindsats her er derfor, at Vestvolden skal kunne opleves som et historisk, militært voldanlæg.

Trærødders indvirkning på fortidsminder

Det er ofte hævdet, at busk- og trævegetationens rødder ikke har væsentlig ødelæggende effekt på fortidsminderne og deres bevaring, da disse i forvejen har været overgroet i århundreder eller årtusinder. Men det er ikke helt korrekt. I lange perioder har landskabet generelt været mere åbent med større

områder i græs og lyng. Arealer, der ikke var under plov, blev i større udstrækning brugt til græsning, høslæt og brændehugst. Kun med de seneste årtiers ændrede driftsformer i landbruget udgør fortidsminder i højere grad ubenyttede arealer, som gror til. De kan oven i købet være attraktive i denne tilstand som vildtremiser. I øvrigt har arkæologiske undersøgelser vist, at træerødder i sig selv kan ødelægge især jorddækkede stenkonstruktioner, og under alle omstændigheder udgør de en fare for store ødelæggelser ved stormfald.

Trærødder er altså især ødelæggende for anlæg med konstruktioner af sten og tegl. Men det har også vist sig, at trævækst på de tørvebyggede bronzealderhøje med egekistegrave kan fremme forfaldet. Rødderne gennemhuller de jernholdige lag, som ellers sikrer et

På denne langdysse stod to imponerende store bøgetræer, indtil en storm væltede det ene i 1993. Det væltede træ trykkede en tonstung dæksten ud af leje og deformede kammeret delvist, ligesom en del af højen blev revet op med rodkagen.

Fortidsminder i skov
– langdysse friholdt
for træer og opvækst.

iltfattigt miljø, hvor grave som Egtvedpigens kan bevares. Trærodderne kan også udgøre en mere direkte risiko i tilfælde af stormfald, hvor store kræfter er på spil. Dyssekamre er blevet ødelagt på denne måde – både ved at rødderne har trukket store sten op af jorden, og ved at en væltende stamme har ødelagt store dæksten. Derfor skal ikke-stormfaste træer fældes.

Det er vigtigt, at stød efter fældede træer på fredede fortidsminder ikke graves op. Det vil være i strid med museumslovens § 29 e. Det kan i nogle tilfælde være aktuelt at fræse stød væk. Det vil i en række tilfælde kunne lade sig gøre uden at gøre skade. Men i andre tilfælde vil det ikke kunne ske. Det kommer derfor an på en konkret vurdering i hvert enkelt tilfælde med bistand fra et arkæologisk museum eller Kulturarvsstyrelsen.

Pleje af fortidsminder i skove

Især i skove kan plejeindsatsen bestå i at udtynde træer mere intensivt på selve fortidsmindet samt opstamme træer på og lige omkring fortidsmindet. Dette gælder selvsåede træer og gamle træer. På den måde begrænser man

opvækst, og omfanget af slåning/rydning kan holdes nede. Det er heller ikke i en skov tilladt at plante træer på fortidsminder. Men når det gælder fortidsminder med en større udstrækning – typisk voldsteder – kan dette forbud medføre store åbninger i skoven. Sådanne åbninger kræver vedligeholdelse, hvis ikke almindelig opvækst skal tage over. En løsning kan være at udarbejde en planteplan, når beplantningen på sådanne større fortidsminder skal fornys. Planen kan tilgodese træarter med lang levetid, som tager hensyn til de dele af fortidsmindet, hvor trævækst kan have særlig betydning i bevaringsmæssig henseende, f.eks. direkte på jorddækkede bygningsrester på en borgbanke. Men løsningen med en planteplan kræver i hvert enkelt tilfælde en tilladelse fra Kulturarvsstyrelsen.

For at øge fortidsmindernes synlighed – og dermed forhindre utilsigtede skader ved arbejdet i skoven – skal gren- og kvasbunker holdes væk fra fortidsminderne. Derved fremmer man også bunddækket ved nyplantning, som dog ikke må ske på selve fortidsmindet eller i 2 m zonen omkring det. Selve fortidsmindet kan, indtil træbevoksning overskygger det, kun holdes fri for opvækst ved slåning.

Fortidsminder i skov
– en dysse med
opvækst.

Pleje af fortidsminder i beskyttede naturområder

Det er vigtigt, at plejen af fortidsminder tilrettelægges og udføres med det udgangspunkt at bevare og formidle selve fortidsmindet. Men fortidsminder især i det åbne land er ofte også tilholdssteder for en speciel fauna og flora, bl.a. fredede og rødlistede arter, samt arter omfattet af NATURA 2000 direktiverne. Ved plejen skal der tages hensyn til det. Det sker bedst ved at udarbejde en plejeplan. Som en del af dette skal det undersøges, om der forekommer særligt sjældne eller truede flora eller fauna på stedet. Et særligt forhold kan gøre sig gældende ved og på ruiner fra middelalderen. Her kan reliktpflanter fra middelalderens havebrug være bevaret.

Når fredede fortidsminder ligger på naturfredede arealer eller arealer med beskyttede naturtyper ifølge naturbeskyttelseslovens § 3 mv., er der mulighed for, at naturplejen af disse arealer strider mod retningslinjer og regler for, hvad museumsloven tillader. Konflikten kan f.eks. opstå ved afbrænding og overfladebehandling af hede eller ved sikring af å- eller søbrinker. Her gælder museumslovens bestemmelser om forbud mod at ændre fortidsmindets tilstand. Der må ikke uden tilladelse fra Kulturarvsstyrelsen ske plejetiltag, der er i strid med forbuddet.

Ved f.eks. vegetationspleje af naturfredede arealer kan også afbrænding af eksempelvis græs og lyng komme på tale. Som udgangspunkt er dette ikke tilladt på fortidsminder. Sten

på eller lige under jordoverfladen kan blive påvirket af varmen, hvilket fremmer deres nedbrydning. Imidlertid kan der være forhold, som bevirker, at afbrænding af en gravhøjs overflade kan være både hensigtsmæssig og uskadelig. Men det kræver i hvert tilfælde en tilladelse fra Kulturarvsstyrelsen.

Pleje af fortidsminder i internationale naturbeskyttelsesområder må ikke skade de naturtyper eller levesteder for arter, som området er udpeget for at beskytte. I 2009 foreligger der en særlig plan med bindende mål og indsatsprogram for disse særligt udpegede områder, jf. miljømålsloven. Plejen skal være i overensstemmelse med denne plan.

Ligeledes skal pleje af fortidsminder, der ligger i yngle- eller rasteområder for generelt beskyttede samt fredede og/eller rødlistede arter, tage hensyn hertil, jf. habitatdirektivets artikel 12.

Brug af sprøjtemidler

Der gælder ikke særlige regler for brug af sprøjtemidler på fredede fortidsminder.

Gældende lovgivning og lokale retningslinjer skal følges. Sprøjtning kan være en mulighed, når man vil fjerne vegetation fra f.eks. mure eller stenlægninger. Når det drejer sig om middelalderlige anlæg, skal man være opmærksom på eventuelle reliktpflanter, se herom på side 24. Det har været praksis selektivt at smøre stød på og tæt ved mure ogstensætninger.

Vedligeholdelse, udbedring af skader samt istandsættelse

Korrekt vegetationspleje sikrer mod det naturlige forfald. Men det sikrer selvfølgelig ikke mod alle de skader, som dyr og mennesker kan forvolde. For at dæmme op for et accelererende forfald som følge af beskadigelser er det nødvendigt at udbedre skaderne hurtigt. Det kan ske i forlængelse af plejeindsatsen eller ved en mere gennemgribende istandsættelse.

I tilknytning til vegetationsplejen kan der ved særlige typer fortidsminder være vedligeholdelsesopgaver, som er en naturlig del af plejeindsatsen. Det gælder f.eks. i dysserne og jættestuerne, på ruiner og voldsteder, på broer, på nyere tids befæstningsanlæg samt i forbindelse med sten med indhuggede tegn og inskriptioner.

Mindre skader

Især fortidsminder med mange besøgende er udsat for slid og hærværk. Men også dyr som f.eks. ræve og grævlinger kan volde store ødelæggelser. Dertil kommer skader, som opstår efter ulovligheder som f.eks. pløjning, plantning, kørsel, hærværk etc. Desuden er skader som følge af kreaturers og hestes græsning almindelige. Det er tilladt at lade dyr som kreaturer, heste, får osv. afgræsse fortidsminder. Men inden der slides hul på græsdækket, skal fortidsmindet frahegnes, så skader undgås. I mange sammenhænge er afgræsning - især med får - en vigtig del af fortidsmindeplejen.

Lettere slidskader og andre mere overfladiske skader forvoldt af dyr og mennesker medfører

En gang imellem har man valgt at rekonstruere dele af et fortidsminde for at anskueliggøre for publikum, hvorledes bygningsværket har præsenteret sig oprindeligt. Det gøres kun få udvalgte steder, der så tjener som eksempel på, hvorledes tilsvarende bygningsværker har taget sig ud. Her er det Trøjborg Slot i Sønderjylland, hvor man i 1970'erne på en betonunderbygning genopsatte portals overbygning i den oprindelige position. Desuden etableredes en moderne bro over voldgravene.

I enkelte tilfælde er det hensigtsmæssigt at foretage en mere gennemgribende istandsættelse. Det gælder f.eks. denne dysse ved Glumsø, som efter at have ligget utilgængelig på dyrket mark skulle indgå i et nyt boligområde. Pga. forsøg på kløvning i gammel tid var den tonstunge dæksten i fare for at falde ned og måtte derfor sikres med et stålbeslag. Resterne af den omgivende høj, som lå eksponeret i jordoverfladen, blev beskyttet med et pålagt lag grus, dækket med muld, der samtidig markerer den oprindelig højs omfang.

oftest et accelererende forfald. Reparation af sådanne skader bør derfor foretages så hurtigt som muligt af plejemyndigheden. Skadens karakter afgør indsatsen. Men det kan være nødvendigt at reparere med tilførte græstørv eller reparere græsdække med tilført jordfyld, efterfulgt af såning af vild græsblanding.

Det er typisk slidskader af mere overfladisk karakter på jordværker, som kan udbedres umiddelbart i forbindelse med plejeindsatsen. Hvis der er tvivl, om det er nødvendigt med arkæologisk medvirken, er det sikrest at forhøre sig på de arkæologiske museer eller i Kulturarvsstyrelsen.

Oplysninger om alle reparationer af fredede fortidsminder skal indgå i Kulturarvsstyrelsens database. Det sker enten via de arkæologisk arbejdende museer eller direkte til Kulturarvsstyrelsen. Selve rapporterne og beretningerne indgår i arkivet over jordfaste fortidsminder, som indeholder alle tilgængelige oplysninger om det enkelte fortidsminde.

Større skader

Nogle skader kan udbedres som led i plejeindsatsen, mens andre kræver en istandsættelse med arkæologisk bistand fra de arkæologiske museer, Nationalmuseet eller Kulturarvsstyrelsen. Det samme gælder efter kraftigt forfald. Ordet "istandsættelse" er museumslovens ord for det, som i daglig tale også kaldes restaurering. Det betyder en mere gennemgribende genopretning – oftest efter et længerevarende kraftigt forfald eller efter en stor skade.

Man kan ikke definere en præcis grænse for, hvornår det er nødvendigt med arkæologisk medvirken ved udbedring af skader eller et forfald. Men en retningslinje er, at skader på fortidsminder, der indeholder konstruktioner af sten eller tegl, som udgangspunkt altid kræver en arkæologisk eller konserveringsmæssig medvirken. Det gælder f.eks. dysser, jættestuer, middelalderlige ruiner, befæstede voldgrave, enkeltstående stenmonumenter etc.

For jordværker som gravhøje, skanser, voldsteder etc. er det skadens karakter og omfang, der afgør behovet for arkæologisk medvirken. Hvis der med skaden er blottet gravanlæg, konstruktionsdetaljer el. lign. i fortidsmindet, er arkæologisk eller konserveringsmæssig medvirken også nødvendig for dokumentationen og for retablering med de korrekte bevaringsforhold. Skader af denne karakter kan typisk være opstået efter rodvælttere, kreaturer/hestes færdsel og større indgravninger som f.eks. kunstige rævegrave.

Kulturarvsstyrelsen er ansvarlig for, at der udføres istandsættelse og vedligeholdelse af især fortidsminder med sten- og teglkonstruktioner. Det gælder f.eks. de store stengrave fra yngre stenalder og ruiner af borge og klostre fra middelalderen. Det sker med baggrund i museumslovens § 29 q. Ifølge denne kan Kulturarvsstyrelsen istandsætte fortidsminder uden udgift for ejeren. Det er dog også den bestemmelse, der giver mulighed for, at styrelsen kan reparere eller istandsætte på ejers eller brugers regning ved beskadigelser. De fleste af de anlæg, der indgår i det daglige arbejde, er fortidsminder, hvor der er mange

besøgende, og som oftest er omfattet af en plejeordning. Det er derfor vigtigt at koordinere vedligeholdelse, istandsættelse og den løbende pleje. En kostbar istandsættelse kan være spildt på få år, hvis den nødvendige vegetationspleje ikke sker.

Stengravene

Dysserne og jættestuerne med deres stenbyggede kamre er bevaret i meget forskellig tilstand. Det indebærer også forskellig tilgang til plejen af dem. Kamrene var oprindeligt i yngre stenalder hermetisk tillukkede inde i

jordhøjene. Men de kamre, der nu er adgang til, er selvfølgelig åbne i forskellig grad. Nogle jættestuekamre ligger intakte og beskyttede inde i jordhøjen med eneste adgang via den lange gang, mens andre står i fri luft uden dæksten og jordhøj. En tilsvarende forskel gør sig gældende for dysserne. Denne store forskel i bevaringsgrad er ensbetydende med afgørende forskelle i mulighederne for bevaringen i fremtiden.

Plejen af jordhøjene over og omkring stenkamrene er ikke forskellig fra andre gravhøje. Der skal blot tages hensyn til både de sten,

Slidskader pga. publikums besøg opstår især på adgangsveje og udsigtspunkter. Til venstre ses en skade på en skanse. Den kan efter beskrivelse af omfang og placering uden videre fyldes op og tilsåes. Øverst til højre ses en gravhøj fra bronzealderen, hvorpå der har gået kreaturer i så lang tid, at en randstenskæde er blevet frilagt, og på højens øvre del er der dybe nedslidninger – så dybe at eventuelle gravurner, som ofte er sat sekundært ned i højen, kan være trådt i stykker. Det synes ikke at være sket i dette tilfælde, men det er set i tilsvarende situationer andre steder. Arkæologisk bistand er nødvendig før reparation.

Får kan på områder med fortidsminder være en god plejeforanstaltning, men det kræver, at fortidsminderne hegnes, inden overfladen ødelægges, og erosion tager fat. Konstruktionsdetaljer kan være blottet i de dybe slidspor, så arkæologisk bistand er nødvendig før reparation.

I en del dysser og jættestuer er der på gulvene lagt et beskyttende lag søsten – dels af hensyn til publikums bekvemmelighed, dels for at besværliggøre dyrs og menneskers gravning i gulvene. Søstenene gør også oprensning og oprydning lettere.

der står fremme, og de sten, der ligger skjult i jorden. Rødderne ved træ- og buskvækst er ødelæggende for stenkonstruktionerne, både fordi rødderne kan sprænge sten fra hinanden og pga. risikoen ved stormfald.

Gulvene i kamrene skal behandles med forsigtighed. Det skyldes dels, at dele af det oprindelige gravlag endnu kan være intakt, dels faren for at kamrenes vægsten kan vælte. Desuden kan dele af stenlægninger eller lave markeringer af skillevægge være bevaret i gulvfladen. Ses større nedgravninger i gulvene – især langs væggene – skal Kulturarvsstyrelsen have besked, idet der kan være fare for stabiliteten. Grævlinger eller ræve kan på kort tid helt undergrave en bæresten med store sammenskred i konstruktionen til følge.

I de fleste stengrave, der er omfattet af adgangsordninger, er der taget højde for publikumsbesøg. Der er enten lagt et lag grus eller søsten ud, eller gennem tiderne er der dannet et hårdere lag af sammentrampet materiale på gulvet. Især i kamre, som ikke er lukkede, kan det være nødvendigt med mellemrum at oprense gulvene for affald, nedfaldne blade,

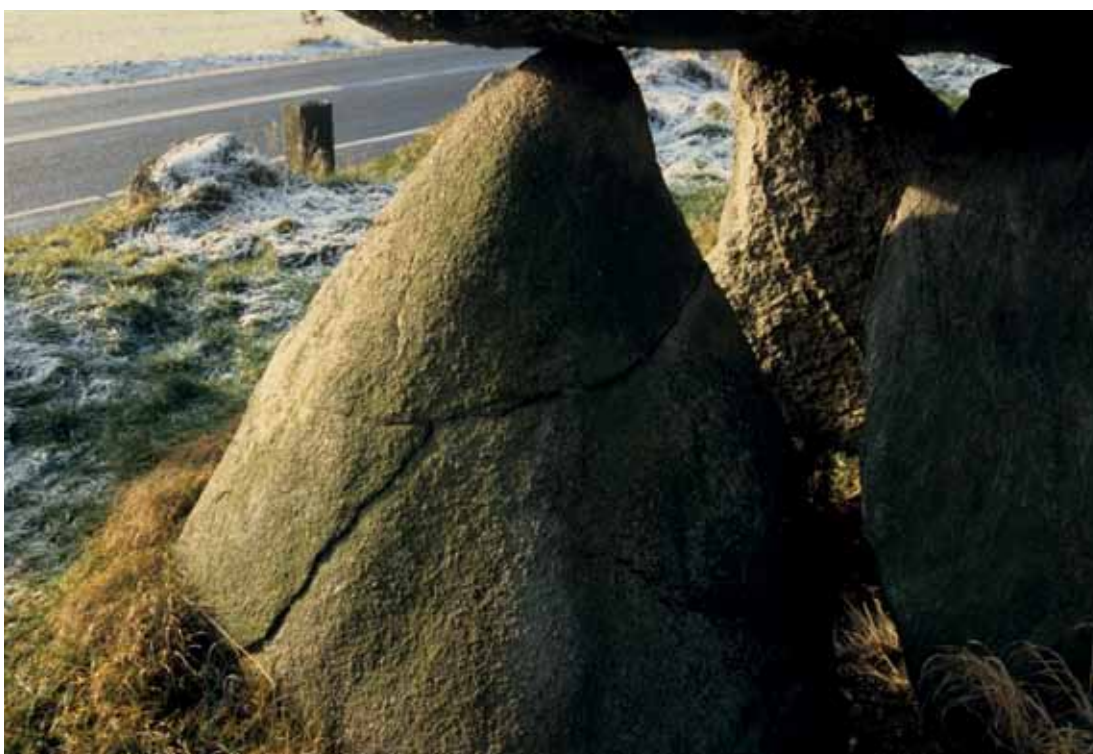
indføjet materiale osv. Dette kan sagtens være en del af vedligeholdelsen, hvor overfladen af det moderne gulv står skarpt markeret ved f.eks. et lag søsten eller grus. Men når der er tale om jordgulve uden tydelig markering af en sådan moderne overflade, må oprensning ikke ske i forbindelse med plejen.

I en del jættestuer er der monteret låger i gangen. Det var oprindeligt hensigten på den måde at holde jættestuen aflåst og dermed have opsyn med de besøgende. Men de fleste af disse adgangsordninger med nøgle til lågens lås er nu ophørt. I dag er selvlukkende låger som regel kun monteret for at hindre dyr i at bruge kamrene. Det kan eksempelvis være får som led i naturpleje, eller det kan være grævlinger, der gerne tager et jættestuekammer i besiddelse. Det er vigtigt at sikre, at lågerne kan fungere.

I forbindelse med plejen vil det også være naturligt at holde øje med, om konstruktioner har ændret sig, f.eks. sætninger, løse eller udfaldne større sten. I så fald bør man kontakte Kulturarvsstyrelsen.

I fortidsminder som dysser og ruiner kan det være nødvendigt at holde øje med drastiske ændringer som revner og sætninger som følge af frost og indsvivende vand. I en langdysse på Fyn opdagedes i en bæresten en revne, som kunne have medført, at dækstenen var faldet ned på landevejen ved siden af. Stenen blev sikret med et stålbeslag.

På Antvorskov Klostersruin løsnede en flere hundrede kilo tung fundamentsten sig, fordi et udgået træ væltede ned over den. Herved opstod betydelig fare for, at den kunne rulle ned på det område, hvor de besøgende færdes.

Ruiner og voldsteder

For voldstederne og ruinerne, hvoraf de fleste er fra middelalderen, er det nødvendigt at være opmærksom på mure, både fundamentene af natursten og teglstensmurene ovenpå. Busk- og trævækst på og tæt ved murene kan ødelægge dem på kort tid ved sprængning eller ved stormfald. Derfor skal sådanne træer og ny opvækst skæres væk. Stød efter fældede træer kan udgøre et særligt problem ved mure af denne karakter, da de kan arbejde videre med ødelæggende virkning. Smøring med gift kan være aktuel – se side 18 om dette.

I voldgrave med stensatte kanter er busk- og trævækst problematisk på samme måde som på selve ruinerne af bygningerne på borg- eller ladegårdsbanke.

På ruinanlæg med mure i passende lav højde vil publikum ofte gå på disse og benytte dem som stier. Det bidrager selvsagt til en hurtigere nedbrydning af murene. Derfor er det

hensigtsmæssigt at forsøge at lede publikums færdsel ad forløb i en vis afstand fra murene, f.eks. ved at markere stier ved græsslåningen.

Det vil være naturligt at holde øje med, om der er sket nye kraftige revnedannelser, sætninger eller om der nyligt er opstået løse murpartier. I så fald skal man kontakte Kulturarvsstyrelsen.

På fortidsminder fra middelalderen kan der være bevaret reliktpanter. Det gælder især ved borg- og klosterruinerne, hvor haverne indeholdt bl.a. køkkenurter, lægeplanter, pryddplanter og duftplanter. Mange af disse arter har overlevet på stedet lige siden, og nogle af dem er i dag truet af udryddelse. Reliktplanterne er en af kilderne til vores viden om, hvordan livet har formet sig på disse steder i middelalderen og kan betegnes som levende fortidsminder. Da reliktpanterne er en integreret del af de middelalderlige anlæg skal der i plejen tages hensyn til bevaringen af dem.

Det kan være ønskeligt at oprense voldgrave i forbindelse med større istandsættelser. Det skal ske, uden at intakte affaldslag og konstruktioner fra borgens funktionstid forstyrres, og uden at brinker og stensætninger ødelægges. Derfor kræver en oprensning tilladelse fra Kulturarvsstyrelsen. På billedet er den stensatte kant blevet forstyrret ved oprensningen, og det har derfor været nødvendigt efterfølgende at forstærke bredden med fletværk, før den stensatte kant kunne reetableres.

Foto: Jørgen Frandsen

Der løber ikke længere vand under Immervad Bro, idet åen er ledt udenom. Broen er en del af hærvejsforløbet i Sønderjylland.

Under den fredede Boltinge Bro på Fyn løber der stadig vand.

Foto: Fyns Amt

Broer

Foruden egentlige broer omfatter denne fortidsmindekategori også vejkister og spang. Det særlige ved broerne som fredede fortidsminder er, at de er fortidsminder, som stadig er i brug efter deres oprindelige formål. Det medfører en særlig opmærksomhed på vedligeholdelse og istandsættelse, men også ændringer så de opfylder tidens krav i trafikal og sikkerhedsmæssig henseende. Bl.a. skal eventuel asfaltbelægning og kantafmærkning vedligeholdes.

En bro over en voldgrav kan være en del af det fredede voldsted, ligesom broer kan være fredet efter lov om bygningsfredning og bevaring af bygninger og bymiljøer. I tidligere lovgivning tilhørte broanlæggene den gruppe fortidsminder, som var umiddelbart fredede, men efter en lovændring i 1992 kan en bro kun fredes efter meddelelse til ejeren.

Istandsættelse og ændring af broer, fredede som fortidsminder, kræver tilladelse fra Kulturarvsstyrelsen. Det svageste punkt ved disse

broer og stenkister er oftest landfæstet, dvs. hvor bro og vejdæmning mødes. Sætninger i vejdæmningen kan forårsage niveauforskel i vejbelægningen i overgangen mellem bro og dæmning, hvilket medfører, at broen ved passage af tung trafik får et vandret skub efterfulgt af et lodret tryk. Det kan en bro opbygget af granit – måske uden bindemiddel – ikke holde til i længere tid. Også i gennemløbet er vedligeholdelse nødvendig, så der ikke sker opstemning af vandet eller underløb af vejdæmning.

Nyere tids befæstningsanlæg

Også på nyere tids befæstningsanlæg som f.eks. Københavns Befæstning er der særlige forhold at tage i betragtning i forbindelse med pleje og vedligeholdelse. Med et stort publikumspress året rundt er disse anlæg særligt udsatte - også fordi store dele består af forholdsvist stejle skråninger og vandrette flader, der nogle steder dækker over betonkonstruktioner. Membraner direkte på disse jorddækkede betonkonstruktioner kan komme på tale for at hindre indtrængen af fugt. For vegetationsplejen gælder derfor sikring af en græs- og urtevegetation, der kan hindre, at jord skrider ud, og at der sker erosion. Pga. de jorddækkede betonkonstruktioner kan træerødder også her bidrage til nedbrydning og forfald. Derfor bør træer og buske ikke vokse i umiddelbar nærhed af betonanlæggene. Vandrette betonflader, der ikke er jorddækkede, skal holdes fri, så der ikke dannes formuldningslag.

Et særligt forhold ved nyere befæstningsanlæg er vandgrave, sluser, rørledninger etc. De skal renses som led i vedligeholdelsen, så der ikke sker utilsigtet afløb med skader på jord- og betonkonstruktioner til følge.

Sten med indhuggede tegn og inskriptioner

En gruppe fortidsminder, som ofte giver anledning til henvendelser fra offentligheden, er de forskellige typer sten med en form for inskription eller indhuggede tegn. Det kan være bronzealderens helleristningssten, runesten eller nyere mindesmærker som vildtbanesten, milesten o. lign. For de fleste af dem gælder, at

de indhuggede inskriptioner og ornamentter oprindeligt har været tydeliggjort med farve.

For ældre typer sten som helleristningssten og runesten gælder, at man ikke må påføre materialer på billeder og tegn for at tydeliggøre dem. Dette kræver en dispensation. Normalt bliver der af bevaringshensyn ikke givet tilladelse hertil. Men det er undtagelsesvist sket, at enkelte helleristninger er blevet tydeliggjort i formidlingens tjeneste. Opmaling bidrager i en vis grad til at nedbryde stenen og dermed sløre de indhuggede tegn.

Men bogstaver, tal og ornamentter på nyere tids milesten, vejvisersten og mindesten har ofte i et eller andet omfang været vedligeholdt regelmæssigt ved opmaling, siden de blev sat op. Det vil som regel være hensigtsmæssigt, at dette fortsætter, men ved brug af materiale, der bidrager så lidt som muligt til stenenes nedbrydning. Det kan være linolie-maling eller kunstnerfarve. På lang sigt har maling en negativ virkning på stenens overflade og dermed på inskriptionens fremtræden. Men hvis f.eks. vejvisersten og mindesten skal kunne ses og forstås uden forklarende skiltning, kan det være hensigtsmæssigt, at inskriptionerne fremstår så tydelige og læsbare som muligt. Opmaling af tegn på sådanne sten betragtes som istandsættelse efter museumslovens § 29 q og kræver en tilladelse fra Kulturarvsstyrelsen. En genophugning af inskription og ornamentik vil dog normalt ikke komme på tale og må ikke ske uden Kulturarvsstyrelsens tilladelse efter museumslovens § 29 j, stk. 1, jf. § 29 e.

Visse typer sten – især sandsten – nedbrydes pga. forureningen i luften hurtigere end det ellers ville ske. Det kendes især i forbindelse med sandstensornamentikken på ældre huse og ruiner, men effekten gør sig også gældende på sten som f.eks. runesten og helleristningssten. Det kan føre til overvejelser om at sætte de værste ramte sten under tag. Men det kræver i hvert tilfælde en tilladelse fra museumslovens § 29 j, stk. 1, jf. § 29 e.

Publikumsfaciliteter ved fortidsminder

Kommunerne og staten har pligt til at pleje fortidsminder på deres respektive ejendomme efter museumslovens § 29 i og efter bekendtgørelsen om pleje af fortidsminder. Herudover kan kommunerne også pleje fortidsminder på privat ejendom.

I naturlig forlængelse af vegetationsplejen skal eventuelle publikumsfaciliteter sættes op og vedligeholdes. Det gælder først og fremmest en adgangsvej men også anvisnings- og informationsskilte, affaldsbeholdere osv.

Adgangsordninger

De første formaliserede adgangsordninger blev etableret i slutningen af 1800-tallet, og en del af dem har fungeret lige siden. Det gælder både på arealer i offentligt eje og på privatejede arealer – både hos private lodsejere og f.eks. fondsejede institutioner. Siden er flere ordninger kommet til – også som følge af naturfredninger på større arealer. Fortidsminderne sådanne steder er ofte klassiske lokaliteter, som er almindeligt kendte, og som er markeret som seværdigheder på de almin-

Af hensyn til publikums adgang kan det være nødvendigt at anlægge stier eller etablere trappetrin på selve fortidsmindet. Det bør så vidt muligt undgås, men i tilfælde som her på jættestuen Mårhøj på Fyn kan det være løsningen. I dag ville man nok ikke føre trappen helt op på højtoppen, men kun til indgangen. Etablering af sådanne anlæg kræver tilladelse fra Kulturarvsstyrelsen.

Den for både landmand og publikum bedste løsning for offentlig adgang til fortidsminder på dyrket mark er oftest trampestier.

Skiltning og pleje, der ikke vedligeholdes og følges op, er næsten værre, end at der ingenting gøres.

deligt udbredte turistkort. Det er forhold, som må tages i betragtning, når man planlægger plejeindsatsen i et område. En række nye lokaliteter kom til i årene omkring 1990, da amtskommunerne og Skov- og Naturstyrelsen i samarbejde gennemførte en kampagne med opstilling af ensartede informationsskilte ved et større antal fortidsminder. I den sammenhæng blev der etableret adgangsordning til og pleje af en del fortidsminder.

Et antal fortidsminder indgik indtil 31. december 2006 i amtskommunernes plejeordninger på private arealer – både med og uden offentlig adgang. Efter kommunalreformen har de nye kommuner overtaget disse ordninger. Det kan med tiden føre til ændringer i, hvilke privatejede fortidsminder der fremover skal plejes. Det bør i den sammenhæng overvejes, at en førstegangspleje, der ikke følges op med vedligeholdende pleje, på lang sigt kan være til mere skade for bevaringen af fortidsmindet

end slet ingen pleje. Men når fortidsminder, der hidtil ikke har været plejet, skal indgå i en ordning, er det vigtigt, at der udarbejdes en plejeplan. Planen skal både beskrive førstegangsplejen og den fremtidige vedligeholdelse.

Informationsskilte o.a.

Det er vigtigt at afklare, hvordan fortidsmindet fremtræder bedst muligt og ikke tager skade, når man tilrettelægger førstegangsplejen og sætter anvisnings- og informationsskilte og andre publikumsfaciliteter som bænke, affaldsbeholdere o. lign. op. Informationsskilte m.m. bør stå i en vis afstand fra fortidsmindet - og i hvert fald udenfor 2m zonen. Det kræver en dispensation fra naturbeskyttelseslovens § 18 om beskyttelseszonen omkring fredede fortidsminder at stille sådanne faciliteter op.

Arkivalske oplysninger om fortidsmindet kan være nyttige at have ved hånden, når skilte o.a. skal placeres. F.eks. findes sekundærgrave især på eller ved sydsiden af gravhøjene. Ved indgangspartiet til en jættestue er der som oftest bevaret et offerlag med lerkarskår og flintredskaber, hvorfor informationsskilt m.m. ikke skal placeres lige der. Både selve nedgrav-

ningen af skiltestander og det efterfølgende publikumsslid kan være ødelæggende for dette oldtidslag. En affaldsbeholder skal ikke placeres på toppen af en gravhøj, da man derved kan ødelægge sekundære grave i højen. Disse eksempler skal illustrere vigtigheden af, at der søges informationer om det enkelte fortidsminde, og at plejen og informationen indrettes derefter.

Det er vigtigt at tage hensynet til selve fortidsmindet i betragtning, når man planlægger lokaliteten som publikumsattraktion. Adgangsvej og faciliteter skal placeres, så gangruter til og fra parkeringsplads, udsigter, bænke, skilte osv. ikke fører til slid og skader på de udsatte steder.

Når fortidsminder hegnes for at holde dyr ude, skal hegn og eventuelle låger sættes i god afstand fra fortidsmindet. Der kan nemlig i tilknytning til en gravhøj være sekundære grave umiddelbart omkring den, ligesom der kan være jorddækkede dele, f.eks. en ringgrøft omkring en gravhøj. Foran jættestuer kan der ligge offerlag med lerkarstykker og flintredskaber – det er dog ikke tilfældet ved jættestuen på billedet, hvor laget for længst er udgravet og fjernet. Men placeringen af lågen er uheldig, da netop en jættestues facade og indgang er et vigtigt element i dens arkitektur.

Foto: Jørgen Westphal

Julianehøj ved Jægerspris illustrerer, at forholdsvis nye ændringer af det oprindelige oldtidsminde kan være en integreret del af det fredede fortidsminde. Den mere end 5000 år gamle jættestue blev udgravet i 1776 og derefter udformet af billedhuggeren J. Wiedewelt som et æresminde for dronning Juliane Marie. Julianehøj blev i 1985 restaureret som jættestue og som nyklassicistisk monument i ét. Både højens og alléens træer er et vigtigt element og plejes derefter.

Litteratur

Naturplejebogen – en håndbog i pleje af naturområder og kulturlandskab. Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen 1993, www.skovognatur.dk/Udgivelser/Tidligere/Før+1997/Naturplejebogen.htm

Ruiner – bevaring af forfald. Midtvejsstatus for Ruinkampagnen. Skov- og Naturstyrelsen 1991. www.kulturarv.dk/publikationer

Adresser

Fund og Fortidsminder:

www.dkconline.dk

By- og Landskabsstyrelsen,
Haraldsgade 53, 2100 København Ø,
blst@blst.dk, www.blst.dk,
tlf.: 72 54 47 00

Forsvarets Krigergravstilsyn,
Forsvarskommandoen,
Danneskiold-Samsøes Allé 1,
1434 København K,
fko@mil.dk, tlf.: 45 67 45 67

Kulturarvsstyrelsen,
H.C. Andersens Boulevard 2,
1553 København K, postfor@kulturarv.dk,
www.kulturarv.dk, tlf.: 33 74 52 14

Nationalmuseet,
Frederiksholm Kanal 12, 1220 København K,
www.natmus.dk, tlf.: 33 13 44 11
Afdelingen Danmarks Oldtid:
danmarksoldtid@natmus.dk
Afdelingen Danmarks Middelalder og
Renæssance: dmr@natmus.dk

Skov- og Naturstyrelsen, Haraldsgade 53,
2100 København Ø, sns@sns.dk,
www.skovognatur.dk, tlf.: 72 54 20 00

De arkæologisk arbejdende museer:

Bornholms Museum, Sct. Mortensgade 29,
3700 Rønne, bm@bornholmsmuseum.dk
www.bornholmsmuseum.dk, tlf.: 56 95 07 35

Djurslands Museum, Søndergade 1,
8500 Grenaa, djm@djurslandsmuseum.dk ,
www.danskfiskerimuseum.dk , tlf.: 86 32 48 00

Ebeltoft Museum, Juulsbakke 1, 8400 Ebeltoft,
jv.ebeltoftmuseum@mail.dk ,
www.ebeltoftmuseum.dk tlf.: 86 34 55 99

Folkemuseet, Frederiksgade 11, 3400 Hillerød,
folkemuseet@folkemuseet.dk ,
www.folkemuseet.dk , tlf. 48 24 34 48

Gilleleje Museum, Vesterbrogade 56,
3250 Gilleleje, museum@holbo.dk ,
www.holbo.dk , tlf.: 48 30 16 31

Museum Sønderjylland/Haderslev Museum,
Dalgade 7, 6100 Haderslev,
mail@haderslev-museum.dk ,
www.haderslev-museum.dk , tlf.: 74 52 75 66

Herning Museum, Museumsgade 32,
7400 Herning,
herningmuseum@herningmuseum.dk ,
www.herningmuseum.dk , tlf.: 97 12 32 66

Holbæk Museum, Klosterstræde 18,
4300 Holbæk, sekretariat@holbmuseum.dk ,
www.holbmus.dk tlf.: 59 43 23 53

Holstebro Museum, Museumsvej 2,
7500 Holstebro, holstebro@museum.dk,
www.holstebro-museum.dk tlf.: 97 42 29 33

Horsens Historiske Museum, Sundvej 1 A,
postboks 42, 8700 Horsens,
horsensmuseum@horsens.dk ,
www.horsensmuseum.dk , tlf.: 76 29 23 50

Hørsholm Egnsmuseum, Sdr. Jagtvej 2,
2970 Hørsholm, post@hoersholmmuseum.dk ,
www.hoersholmmuseum.dk , tlf.: 45 86 07 11

Kalundborg Museum, Adelgade 23,
postboks 98, 4400 Kalundborg,
kalundborgmuseum@kalmus.dk ,
www.kalmus.dk , tlf.: 59 51 21 41

Kertemindeegnens Museer, Strandgade 7,
5300 Kerteminde, kert-mus@kert-mus.dk ,
www.kert-mus.dk , tlf.: 65 32 37 27

Kroppedal, Kroppedals Allé 3, 2630 Taastrup,
kontakt@kroppedal.dk , www.kroppedal.dk
tlf.: 43 30 30 00

Københavns Bymuseum, Absalonsgade 3,
1658 København V, sekr@bymuseum.dk ,
www.bymuseum.dk , tlf.: 33 21 07 72

Kulturhistorisk Museum Randers,
Stemannsgade 2, 8900 Randers,
arkæologi@khm.dk , www.khm.dk ,
tlf.: 86 42 86 55
Køge Museum, Nørregade 4, 4600 Køge,
kommus@worldonline.dk , tlf.: 56 63 42 42

Langlands Museum, Jens Winthersvej 12,
5900 Rudkøbing
langlandsmuseum@langelandkommune.dk ,
www.langlandsmuseum.dk , tlf.: 63 51 63 00

Moesgård Museum, Moesgård Allé 20,
8270 Højbjerg, moesgaard@hum.au.dk ,
www.moesmus.dk , tlf.: 89 42 11 00

Morslands Historiske Museum,
Dueholmgade 7, 7900 Nykøbing M,
dueholm@museum.dk ,
www.dueholmkloster.dk , tlf.: 97 72 34 21

Museerne.dk, Slotsruinen 1,
4760 Vordingborg, museerne@museerne.dk ,
www.museerne.dk tlf.: 55 37 25 54

Museum Lolland-Falster
Frisegade 40, 4800 Nykøbing F.
post@museumlollandfalster.dk
tlf.: 54 84 44 00

Thisted Museum, Jernbanegade 4,
7700 Thisted, thistedmuseum@mail.tele.dk ,
www.thistedmuseum.dk , tlf.: 97 92 05 77

Museet Færggården, Færgelundsvej 1,
3630 Jægerspris, museet@frederikssund.dk ,
www.egnsmuseum-faergegaarden.dk
tlf.: 47 31 25 11

Museet på Koldinghus, Markdannergade 11,
postboks 91, 6000 Kolding,
museum@koldinghus.dk ,
www.koldinghus.dk , tlf.: 76 33 81 00

Museet på Sønderkov,
Sønderkovgårdsvej 2, 6650 Brørup,
post@sonderskov.dk , www.sonderskov.dk ,
tlf.: 75 38 38 66

Museumscenter Aars, Søndergade 44,
9600 Aars, mail@museumscenteraars.dk ,
www.museumscenteraars.dk , tlf.: 98 62 35 77

Nordjyllands Historiske Museum,
Algade 48, postboks 1805, 9100 Aalborg,
historiskmuseum@aalborg.dk,
www.nordjyllandshistoriskmuseum.dk,
tlf.: 99 31 74 00

Næstved Museum, Ringstedgade 4,
4700 Næstved, post@naestved-museum.dk,
www.aabne-samlinger.dk/naestved ,
tlf.: 55 77 08 11

Odense Bys Museer, Overgade 48,

5000 Odense C, museum@odense.dk ,
www.museum.odense.dk , tlf.: 65 51 46 01

Odsherreds Kulturhistoriske Museum,
Annebjerggård Hovedgård,
Annebjerg Stræde 1, 4500, Nykøbing Sj.,
okm@annebjerggaard.museum ,
www.odsherreds-museum.dk , tlf.: 59 91 33 25

Ringkøbing Museum, Herningvej 4,
6950 Ringkøbing, post@ringmus.dk ,
www.ringmus.dk , tlf.: 97 32 16 15

Roskilde Museum, Sankt Ols Gade 15,
4000 Roskilde, roskildemuseum@roskilde.dk ,
www.roskildemuseum.dk , tlf.: 46 31 65 00

Silkeborg Museum, Hovedgårdsvej 7,
8600 Silkeborg, info@silkeborgmuseum.dk ,
www.silkeborgmuseum.dk , tlf.: 86 82 14 99

Skanderborg Museum, Adelgade 5, postboks
447, 8860 Skanderborg,
info@skanderborgmuseum.dk,
www.skanderborgmuseum.dk, tlf.: 86 52 24 99

Skjern-Egvad Museum, Bundsbækvej 25,
6900 Skjern, museum@skjern-egvad-museum.
dk, www.riskmus.dk , tlf.: 97 36 23 43

Skive Museum, Arkæologisk Afdeling,
Østerrisvej 15 B, 7840 Højslev,
ark.afd@skivemuseum.dk ,
www.spottrup.dk/sw46646.asp ,
tlf.: 97 53 55 10

Svendborg og Omegns Museum,
Grubbemøllevej 13, 5700 Svendborg,
info@svendborgmuseum.dk ,
www.svendborgmuseum.dk , tlf.: 62 21 02 61

Sydvestjyske Museer
Odins Plads, 6760 Ribe, info@ribesvikinger.dk,
www.ribesvikinger.dk, tlf.: 76 16 39 39
Torvegade 45, 6700 Esbjerg,
esm@esbjergmuseer.dk,
www.esbjergmuseum.dk, tlf.: 76 88 11 22

Sydvestsjælland Museum, Storgade 17,
4180 Sorø, kontor@vestmuseum.dk ,
www.aabne-samlinger.dk/svm ,
tlf.: 57 83 40 63

Museet for Varde By og Omegn, Lundvej 4,
6800 Varde, vam@vardemuseum.dk ,
www.vardemuseum.dk , tlf.: 75 22 08 77

Vejle Museum, Flegborg 13, 1. tv., 7100 Vejle,
vkh@vejle.dk , www.randboldal-museet.dk ,
tlf. : 76 43 12 00

Vendsyssel Historiske Museum,
Museumsgade 2, 9800 Hjørring,
vhm@vhm.dk , www.vhm.dk , tlf.: 96 24 10 50

Viborg Stiftsmuseum, Hjultorvet 4,
8800 Viborg, vibmus@viborgkommune.dk ,
www.viborgstiftsmuseum.dk , tlf.: 87 25 26 10

Bilag

Bilag 1

Bekendtgørelse af museumsloven

Herved bekendtgøres lov nr. 473 af 7. juni 2001, museumsloven med de ændringer, der følger af lov nr. 145 af 25. marts 2002, lov nr. 393 af 28. maj 2003, lov nr. 1213 af 27. december 2003, lov nr. 454 af 9. juni 2004, lov nr. 562 af 24. juni 2005, lov nr. 1403 af 21. december 2005 og lov nr. 504 af 7. juni 2006.

Uddrag af Kapitel 8a:

Pleje af fortidsminder og sten- og jorddiger
§ 29 i. Kommuner, som ejer diger, der omfattes af bestemmelsen i § 29 a, stk. 1, og fortidsminder, der omfattes af bestemmelserne i §§ 29 e og 29 f, skal pleje disse.

Stk. 2. Kulturministeren kan fastsætte regler om pleje af fortidsminder.

Bilag 2

Bekendtgørelse om pleje af fortidsminder

I medfør af § 29 i, stk. 2, og § 29 v, stk. 5, i museumsloven jf. lovbekendtgørelse nr. 1514 af 14. december 2006 fastsættes:

Kapitel 1

Pleje af fortidsminder

Fortidsminder, der ikke ejes af statslige myndigheder

§ 1. Kommunalbestyrelsen kan pleje privat-ejede fortidsminder.

Stk. 2. Pleje efter stk. 1 skal udføres, så det ikke medfører udgift, væsentlige gener eller tab for ejer eller bruger.

Stk. 3. Inden kommunalbestyrelsen gennemfører plejeforanstaltninger, skal ejer og bruger underrettes om disse, og om at ejer eller bruger selv kan foretage de pågældende plejeforanstaltninger inden for en nærmere angivet frist. Fristen fastsættes under hensyntagen til plejeforanstaltningernes karakter samt muligheden for at indpasse plejen i ejendommens almindelige drift. Såfremt ejer

eller bruger selv vil foretage plejen, skal dette meddeles kommunalbestyrelsen inden 4 uger fra underretningens modtagelse.

Stk. 4. Inden for samme frist, som nævnt i stk. 3, sidste pkt., kan ejer fremsætte indsigelser mod de varslede plejeforanstaltninger. Såfremt der ikke opnås enighed om disse, træffer kommunalbestyrelsen afgørelse om deres gennemførelse.

Statsejede fortidsminder

§ 2. Den administrerende statslige myndighed gennemfører pleje af statsejede fortidsminder.

Kapitel 2

Underretning

§ 3. Kommunalbestyrelsen skal skriftligt meddele afgørelser efter denne bekendtgørelses § 1 til:

- 1) adressaten for afgørelsen,
- 2) ejeren af den ejendom, som afgørelsen vedrører,
- 3) Kulturarvsstyrelsen og
- 4) offentlige myndigheder, som må antages at have interesse i sagen.

Stk. 2. De i stk. 1 nævnte afgørelser skal endvidere meddeles skriftligt til følgende foreninger og organisationer, såfremt de har anmodet kommunalbestyrelsen herom:

- 1) lokale foreninger og organisationer, som har en væsentlig interesse i afgørelsen,
- 2) landsdækkende foreninger og organisationer, hvis hovedformål er beskyttelse af natur og miljø, og
- 3) landsdækkende foreninger og organisationer, som efter deres formål varetager væsentlige rekreative interesser, når afgørelsen berører sådanne interesser.

Stk. 3. Kommunalbestyrelsens afgørelser efter denne bekendtgørelses § 1 skal indeholde oplysning om, at afgørelser ikke må udnyttes, før klagefristen er udløbet, og at rettidig klage har opsættende virkning for den pågældende afgørelse, medmindre klagemyndigheden bestemmer andet, jf. museumslovens § 29 v, stk. 3.

Stk. 4. Kommunalbestyrelsen giver den, som har fået en afgørelse, underretning om en indgivet klage og om klagens opsættende virkning.

§ 4. Kommunalbestyrelsen skal offentliggøre afgørelser efter denne bekendtgørelses § 1, hvis afgørelserne anses for at være af større betydning eller af almindelig offentlig interesse. Kommunalbestyrelsen skal endvidere offentliggøre andre afgørelser efter bekendtgørelsens § 1, når disse ikke er af underordnet betydning, og når de må anses for at have interesse for andre klageberettigede end dem, som er underrettet efter reglerne i § 3, stk. 1 og 2.

Stk. 2. Offentliggørelse sker ved bekendtgørelse i stedlige blade efter kommunalbestyrelsens nærmere bestemmelse.

Stk. 3. Bekendtgørelsen skal indeholde oplysning om:

- 1) hovedindholdet af afgørelsen,
- 2) hvilke ejendomme eller dele af ejendomme, der er omfattet af afgørelsen,
- 3) det eller de steder, hvor afgørelsen er fremlagt, og
- 4) klageadgang.

Stk. 4. Kommunalbestyrelsen skal offentliggøre klagemyndighedens afgørelse i en klagesag efter klagemyndighedens nærmere bestemmelse.

Kapitel 3

Ikrafttræden m.v.

§ 5. Bekendtgørelsen træder i kraft den 1. januar 2007.

Stk. 2. Samtidig ophæves bekendtgørelse nr. 1027 af 21. oktober 2004 om pleje af og tilsyn med fortidsminder.

Kulturministeriet, den 14. december 2006

Brian Mikkelsen

/Malene Sthyr

Har du brug for mere viden ?

Andre vejledninger om forvaltning af
fredede fortidsminder og sten- og jorddiger

KULTURARVSSTYRELSEN

H.C. ANDERSENS BOULEVARD 2
1553 KØBENHAVN V
TELEFON 3374 5100
WWW.KULTURARV.DK

